

על הקמת הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה והפקולטה למדעי החברה

דברי פרופ' רוברטו בקי בערב העיון שנערך לכבודו בהגיעו לגבורות

היה לו אפילו זמן להציע לי לשבת, ואמר לי: הממשלה אישרה את תוכניתכם. כעת, כסטטיסטיקן ממשלתי, עליך האחראיות לבצע אותה. בתשובתי עמדתי על הקשיים הנובעים מהתחייבויותי לאוניברסיטה, אולם מר קפלן הציע לי פתרון פשוט - שיבקשו שחרור חלקי לשנה. האוניברסיטה באמת סייעה לסידור, אבל היתה כאן טעות קטנה בתחזית הזמנים, כי 23 שנים עברו, עד שבא יידי, פרופ' סיקרון, לשחרר אותי מהאחריות לניהול הלשכה. זמן קצר לאחר הקמת הלשכה, התברר לנו כי ההצעה לערוך מיפקד לא נשכחת. ביולי 1948, שר הפנים דאז, יצחק גרינבאום המנות, הגיע למסקנה, כי על-מנת לזכות בהכרה דה-יורה מצד ארצות-הברית, על מדינת ישראל לערוך במהירות המרבית האפשרית בחירות דמוקרטיות, כי לבחירות אלה דרושה רשימת בוחרים מסודרת, וכי רשימה זו צריכה להתבסס על רישום מלא של התושבים. גרינבאום היה איש מאוד נמרץ ורצה להשיג את מטרתו תוך חודשים אחדים.

לא היתה תועלת רבה בהוסרת אלפיים הלירות שועדת המצב לא הקציבה. חיינו אז בתקופה של אלף-בית (אין ברירה). הישגנו מהשר רק דחייה קלה בלוח הזמנים השגעוני שלו. תוך שלושה חודשים הוקם מנגנון עצום של אלפים רבים של מתנדבים שבאו מארגונים כהג"א, המשמר האזרחי, משמר העם ואחרים. אלה הכינו טופסי רישום של כל התושבים וקיבלו תמונות של כל המבוגרים. פעולות דומות נערכו בצבא, אף-על-פי שהמלחמה נמשכה. ב-8 בנובמבר בין שלוש אחר-הצהריים לשתים-עשרה בלילה נסעו כל התושבים בבתיהם, כל הטפסים נבדקו והושלמו, וכל אדם קיבל את מספר הזיהוי שלו. מרשם התושבים הוקם, ותוך זמן קצר חולקו תעודות-זהות. בתחילת 1949 נערכו הבחירות לכנסת הראשונה, ורישום התושבים הניח גם את היסוד לבחירות ולמערכת המסודרת של הסטטיסטיקה הדימוגרפית של ישראל. כשערכנו את המיפקד של 1948, לא היינו מדעים לאפשרויות העצומות לפיתוח הסטטיסטיקה הרשמית הטמונות במיתודות של דגימה. בכל זאת בשנים הראשונות לאחר הקמת הלשכה למדנו על חלק מהן מיועצים שהזמנו מארצות-הברית. כבר באמצע שנות החמישים ערכנו מדגם של 4% מכל האוכלוסייה המבוגרת של ישראל, ועליו ביססנו בפעם הראשונה סטטיסטיקה מסודרת של כוח אדם, שהיא אחד היסודות של המערכת הרשמית עד היום הזה.

אולם העניינים לא התנהלו על מי מנוחות. שרת העבודה דאז, הנבי גולדה מאיר, הנדירה את הסקר המדגמי הזה

אף כי אינני רשום בתוכנית, ביקשתי להגיד לכם כמה מלים, הבאות מהלב. אני נרגש מאוד מההזדמנות הניתנת לי הערב לפגוש ביחד חברים יקרים לעבודה המדעית והציבורית, ידידים ותיקים, תלמידים לשעבר ובני משפחה משלושה דורות (אגב, קיים גם דור הנינים, אבל אלה אינם מסוגלים לשמוע הרצאה מדעית). כן שמחתי מאוד על ההזדמנות לשמוע דברים נחמדים - אף אם לפעמים מוגזמים - ודברי חכמה מהמברכים והמרצים. על כל אלה ניתנת תודתי העמוקה למוסדות ולאישים שארגנו את ערב העיון הזה.

אם נטלתי את רשות הדבור תרשו לי לנצלה - כפי שיאה לכן 80 - כדי לספר סיפורים אחדים על לידת הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה והפקולטה למדעי החברה. באופן עקיף קשורה הקמת הלשכה לחכמה המדינית של דוד בן גוריון. בסתיו 1947 הוא הטיל על ועדת המצב לדון בתוכניות לארגונה של המדינה העתידה לקום. על אחת מחוליות הוועדה הוטל להכין הצעות למערכת הסטטיסטית.

זכרונותיי מעבודת החוליה ההיא קשורים ברעם התותחים שנשמע אז בירושלים הנצורה. היתה לנו הרגשה כי רק משוגעים יכולים לשבת בשקט בתנאים ההם ולדון אם טוב יותר למדינה שטרם קמה, שהסטטיסטיקות שלה יהיו מפורזות או מרוכזות.

הצעותינו התמקדו בארבע נקודות; (א) הקמת לשכה מרכזית לסטטיסטיקה שתעבוד על יסודות מקצועיים, ותהיה במחיצתו של ראש המינסטריה של מדינת היהודים (לפי המקובל אז); (ב) הקמת מועצה מרכזית המורכבת ממדענים וצרכנים לתתונים, שתדריך את הלשכה; (ג) הקמת מועצה לדימוגרפיה של העם היהודי; (ד) פעולה מיידית לתכנון מיפקד האוכלוסין, שימשם יסוד למרשם התושבים ולמערכת הסטטיסטית עם קום המדינה. הודגש כי הפעולה דחופה מאוד, ודרוש סכום של אלפיים לירות כדי להתחילה.

מה עלה בגורלן של הצעות אלה? אשר למיפקד - לא הוקצבו אלפיים לירות, ונראה היה כי החצעה תיגזז בים התיקים של ועדת המצב, אולם ההתפתחות היתה שונה. המועצה לסטטיסטיקה הוקמה ב-1962, והיא עדיין פעלת. מוסד, הדומה במידה מסוימת למועצה הדימוגרפית, הוקם ב-1966, ודווקא בימים אלה נראה באופק סיכוי להתפתחותו. בניגוד לאיטיות בהתפתחותם של המוסדות האחרים, הקמת הלשכה נעשתה במהירות ובפשטות. באחת ההמוגות במלחמה, הוועקתי בדרך בורמה לתל-אביב. שר האוצר, מר קפלן המנות, קיבל אותי כשלא

כיאסון תגדול ביותר שנפל על מדינת ישראל מאז היווסדה". לדעתה, לא היה מקום להאמין לממצאים של הסקר, שלפיהם אחוז העובדים בחקלאות היה קטן מהמצופה לפי תורת הציונות, ואחוז מחוסרי עבודה היה גדול מאחוז הרשומים בלשכות העבודה. היא שאלת, כיצד הסטטיסטיקנים יכולים לדרוש מהציבור להאמין, שכל אדם הנכנס לסקר נושא על שכמו 24 אנשים נספים הוהים אליו בתכנותיהם. למחרת היום כיבד אותנו עיתון חשוב במאמר תחת הכותרת "סקר והוא שקר", והמצב לא בישר טובות לקבילות שיטת הדגימה בארצנו. אולם גלדה מאיר היתה אישיות גדולה. שנים רבות לאחר מכן, בהיותה ראש ממשלה ואחראית בתוקף תפקידה ללשכה, היא מצאה הזדמנות נאותה להזכיר בפומבי את האפיוזודה ההיא ולציין כי היא שוכנעה, שעל הפוליטיקאים לכבד את העצמאות של המערכת הסטטיסטית. אשר להקמת הפקולטה למדעי החברה, ברצוני להתייחס רק לרגע לדבריו של פרופי בן-פורת, אשר כינה אותי באולם הזה לפני כעשרה ימים בתואר המחמיא והמוגזם "מיילד הפקולטה". נכון שהשתייכתי לחבר המיילדים, ובתור שכזה אני יכול להעיד כי היתה זו לידה קשה, שדרשה ניתוח קיסרי מכאיב, עד שהצלחנו לשכנע - ובאיוחור רב - את האם, הפקולטה למדעי הרוח, להסכים להפרדת התינוקת ממנה. גם הטוענים לאבהות גרמו צרות לא קטנות. שוחרי זכרו של מר קפלן, שסמכו על התורמים האמריקנים, שאפו לבית-ספר נפרד בירושלים, הפתוח להשפעתם. בין אנשי הממשלה הורגשו גם שאיפות דומות, אולי עם העדפת בית הספר לכלכלה בתל-אביב. בין המורים של המחלקה למדעי-החברה היו לא מעטים, אשר פקפקו באפשרות של פתיחת פקולטה נפרדת. אלה שהיו בחדר הלידה של הפקולטה, לרבות הרקטור והנשיא דאז פרופי מור, לא ליקקו דבש. אולם המרורים של אותה תקופה נראים כדאיים לאור ההתפתחויות המזהירות שבאו לאחר מכן. אסיים בהערה כללית בדבר מפעלים, אשר היתה לי הזכות להשתתף בהקמתם. מדובר במפעלים קיבוציים אשר פיתוחם התאפשר רק הודות לחברים רבים, שנתנו כתף לפיתוחם. רב מאוד החוב שלי לכל אלה, אף כי נבצר ממני להזכיר שמות. אציין כי ביניהם ידידים יקרים, אשר זכיתי מהם לשיתוף לבבי, עצה טובה ופירות רבים מעמלם המסור, והם יושבים כאן הערב. ארשה לעצמי רק יוצא מהכלל אחד באנטינומיות של תודותי. כוונתי לרעייתי, מסירותה המתמדת לי ולשבט הרחב והמאוחד של ילדים, נכדים ונינים, אפשרה לי להקדיש את מרבית זמני למחקר, להוראה ולעסקי ציבור, כשהיא משחררת אותי מכל הדאגות האחרות. ולבסוף תודה רבה גם לציבור אשר הקשיב בסבלנות להרצאות המלומדות ולתוספת הבלתי מתוכננת של סיפורי.

— פרופ' גלדה מאיר

הוציא לאור: מוסד הרבנות הראשית לישראל